

dr Justyna Krzywkowska
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie, Polska
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0667-6453>

JURYSDYKCJA SĄDÓW KOŚCIELNYCH W POLSCE W SPRAWACH O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Wylężne prawo sądu kościelnego do rozpatrywania spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa wynika nie tylko z przepisów prawa kanonicznego, ale również z prawa polskiego. Jak stanowi polska Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997 r. w art. 25 ust. 3: «Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie (...)». Sądownictwo kościelne (zakres kompetencji rzeczowej i miejscowej, skład sędziowski, wysokość kosztów sądowych, tryb rozpatrywania spraw sądowych) należy do spraw wewnętrznych Kościoła katolickiego, w które państwo polskie nie ingeruje. Przepisy prawa kanonicznego zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r., Instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z 2005 r. oraz Liście apostolskim *Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus* z 2015 r. w sposób szczegółowy określają zasady działalności sądów kościelnych. W Polsce funkcjonuje 14 sądów metropolitalnych oraz 26 sądów diecezjalnych. Sąd, zanim przyjmie sprawę do przewodu sądowego, musi upewnić się, że jest właściwy miejscowo. Według *Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia* w 2017 r. odbyło się 133 586 ślubów kościelnych. Jak pokazuje statystyka, w tym samym roku w procesie zwykłym przed sądami kościelnymi zapadło 3 875 decyzji w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa: 2 755 za nieważnością, 907 przeciw nieważności, w 119 sprawach nastąpiło umorzenie procesu, zaś w 94 zrzeczenie się instancji. Reforma sądownictwa kościelnego dokonana pod koniec 2015 r. przez papieża Franciszka ma pomóc stronom procesowych szybciej otrzymać wyrok w sprawie o nieważność małżeństwa. Dotychczas sprawy małżeńskie toczyły się przeważnie w sądzie diecezji, gdzie małżeństwo kościelne było zawarte lub gdzie mieszkała strona pozwana. Po wejściu w życie nowych przepisów można już wszcząć proces – bez potrzeby zgody oficjała strony przeciwnej – także w sądzie właściwym dla miejsca zamieszkania strony powodowej bądź tam, gdzie trzeba będzie zbierać większość dowodów. W Polsce niestety wciąż w wielu sprawach strony czekają na wyrok dłużej niż rok czasu.

Słowa kluczowe: sąd kościelny, Polska, reforma, właściwość sądowa, jurysdykcja, nieważność małżeństwa, proces kanoniczny.

Bibl.: 19.; tabl.: 2.

Krzywkowska J.

Jurisdiction of ecclesiastical courts in Poland for marriage nullity processes

*An exclusive right of ecclesiastical courts to inquire marriage nullity processes results from not only the canon law but also from the Polish law. According to the Polish Constitution of 2 April 1997 (art. 25(3)): The relationship between the State and churches and other religious organizations shall be based on the principle of respect for their autonomy and the mutual independence of each in its own sphere (...). Ecclesiastical judiciary (the range of objective and local competence, panel of judges, amount of court costs, type of handling inquires) belongs to internal affairs of the Catholic Church with which the Polish state does not interfere. Regulations of the canon law included in the 1983 Code of Canon Law, the 2005 Instruction *Dignitas connubii*, and the 2015 Apostolic Letter *Motu Proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, define the basis for the activities of ecclesiastical courts. In Poland, there are 14 metropolitan courts, and 26 diocesan courts. Before a court takes a case in session, they must ensure that it is the competent court for a given area. In accordance to *Annuarium Statisticum Ecclesiae in Polonia*, in 2017 there were 133 586 church weddings. As the statistics show, in the same year, through the ordinary process 3 875 decisions declaring marriage annulment were made: 2 755 for nullity, 907 against nullity, 119 cases were dismissed, 94 were not finalised due to the parties withdrawing the case. The reform of ecclesiastical courts that took place in 2015 on the initiative of Pope Francis is to help the parties obtain the verdict of marriage nullity quicker than before. Until that moment, the majority of marriage cases developed before the court of the diocese in which the spouses were married or where the defendant lived. Since the new regulations are in force, one can start the process without a permission from the opposing counsel, also in a court proper for the complainant, or where the majority of evidence should be collected. Unfortunately, in Poland, in a lot of cases, the parties have to wait more than a year for the verdict to be given.*

Keywords: ecclesiastical court, Poland, reform, place of jurisdiction, jurisdiction, invalidity of marriage, canonical process.

Крживковська Ю.

Юрисдикція церковних судів у Польщі щодо недійсності шлюбу

Виключне право церковних судів розслідувати недійсність шлюбу є наслідком не тільки канонічного права, але й польського законодавства. Відповідно до Конституції Польщі від 2 квітня 1997 р. (Ст. 25 (3)): Відносини між державою і церквою та іншими релігійними організаціями ґрунтуються на принципі поваги до їх автономії і взаємної незалежності кожної людини у власній сфері (...). Церковна судова влада (коло об'єктивної та місцевої компетенції, колегія суддів, сума судових витрат, тип розгляду запитів) належить до внутрішніх справ Католицької Церкви, з якими Польська держава не втручається. Регламенти канонічного права, включені до Кодексу канонічного права 1983 р., Інструкції 2005 р. *Dignitas connubii* та Апостольського листа Моту Пропріо Мітіс Іудекса Домінуса Ісуса 2015 року визначають основу для діяльності церковних судів. У Польщі функціонують 14 столичних судів та 26 єпархіальних судів. Перш ніж суд розглядає справу в сесії, вони повинні переконатися, що це компетентний суд для даної області. Відповідно до *Annuario Statisticum Ecclesiae* у Полонії, у 2017 році було 133 586 церковних весіль. Як показує статистика, того ж року шляхом звичайного процесу було прийнято 3 875 рішень про визнання недійсними шлюбів: 2 755 про визнання недійсними, 907 проти недійсності, 119 справ було відмінено, 94 не було доопрацьовано через те, що сторони відкликали цю справу. Реформа церковних судів, яка відбулася в 2015 році з ініціативи папи Франциска, повинна допомогти сторонам отримати вирок щодо визнання недійсності шлюбу швидше, ніж раніше. До цього моменту більшість шлюбних справ розглядалося перед судом єпархії, в якій подружжя одружилось або де проживав відповідач. Оскільки нові норми діють, можна розпочати процес без дозволу захисника, також у суді, належному для скаргника, або де слід зібрати більшість доказів. На жаль, у Польщі у багатьох випадках сторонам доводиться чекати більше року, щоб суд виніс вирок.

Ключові слова: церковний суд, Польща, реформа, місце підсудності, юрисдикція, недійсність шлюбу, канонічний процес

Cel badawczy. Jeżeli skarga powodowa spełnia przepisy kan. 1501 i 1504 Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II [1] oraz strona posiada zdolność występowania przed sądem i zaskarżenia swojego małżeństwa, to wówczas przed właściwym sądem sprawa zostaje rozpatrzona. Sprawy o nieważność małżeństwa należą do wyłącznej kompetencji sądu kościelnego. Wniesienie skargi do sądu niewłaściwego powinno skutkować odrzuceniem skargi – w razie bowiem rozpatrzenia sprawy przez taki sąd, wyrok będzie obciążony nieważnością. W artykule przedstawiona zostanie nie tylko charakterystyka struktury sądownictwa kościelnego w Polsce, ale również statystyka sądowa za 2017 r. Artykuł będzie próbą odpowiedzi na następujące pytanie: dlaczego mimo istnienia 40 sądów kościelnych w Polsce strony tak długo czekają na wyrok? Analizie zostaną poddane przepisy prawa kanonicznego stanowiące o tzw. właściwości miejscowej.

Metody badawcze. Przedmiot badań uzasadnia wykorzystanie w artykule szeroko rozumianej metody dogmatycznoprawnej. W niektórych kwestiach został uwzględniony aspekt historyczny oraz statystyczny. Uwzględniono także zasady interpretacji gramatycznej i logicznej. Ponieważ prawo kanoniczne ma swoją specyfikę wynikającą z oryginalnej struktury i celu Kościoła, wskazane było też uwzględnienie pewnych elementów interpretacji teologicznej.

Przegląd literatury. Dyskusja w badanym obszarze ożywiła się zwłaszcza po 2015 r., kiedy papież Franciszek dokonał zmian w przepisach Kodeksu Prawa Kanonicznego, m.in. w kwestii ułatwienia wnoszenia skarg powodowych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Wśród polskich kanonistów specjalizujących się w prawie procesowym, a którzy wzięli udział we wspomnianej dyskusji, należy wymienić: Andrzeja Dziegę [2, s. 447-464], Grzegorza Erlebacha [3], Wojciecha Góralskiego [6, s. 55-63], Jana Krajczyńskiego [11], Józefa Krukowskiego [13, s. 65-89], Piotra Majera [14], Ryszarda Szytchmilera [16], Wiesława Wenza [18]. Ponieważ artykuł dotyczy perspektywy polskiej, uwzględniona została podczas pisania artykułu wyłącznie literatura polskojęzyczna.

Badania i dyskusja. Sądownictwo kościelne odgrywa wielką rolę w misji Kościoła katolickiego. Dzięki pozytywnemu wyrokowi stwierdzającemu nieważność małżeństwa strony procesowe mogą uregulować swój status kanoniczny. Rozstrzygnięcie spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa należy do wyłącznej kompetencji sądów kościelnych. Prawo to nie wynika w Polsce wyłącznie z przepisów prawa kanonicznego, ale również z przepisów państwowych. Sąd cywilny nie może zatem wypowiedzieć się w zakresie ważności / nieważności małżeństwa kanonicznego. Pod pojęciem małżeństwa kanonicznego rozumie się związek zawierany według formy kanonicznej przepisanej w kan. 1108 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego, która obowiązuje wówczas, gdy przynajmniej jedna ze stron przynależy do Kościoła katolickiego [1]. Dodać należy, że z małżeństwem kanonicznym mamy do czynienia, gdy małżeństwo jest

zawarte ważnie, czyli bez przeszkód [1, kan. 1083-1094], a zgoda małżeńska między nupturientami pozbawiona była wad [1, kan. 1095-1103]. Kościół katolicki nie wzbrania wiernym zawierania małżeństwa cywilnego – wręcz przeciwnie, lecz przestrzega katolików, że wymagana jest wobec nich forma kanoniczna. Przepis kan. 1071 § 1 n. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego zabrania duchownym, bez zezwolenia ordynariusza miejsca, do asystowania przy zawarciu małżeństwa, «które nie może być uznane lub zawarte według prawa państwowego» [1]. Świadczy to o trosce ustawodawcy kościelnego, by nupturienti nie byli pozbawieni skutków cywilnych (np. prawa do dziedziczenia, prawa do nazwiska współmałżonka). Niestety prawo polskie nie uznaje nierozzerwalności małżeństwa.

Zasada konstytucyjna z art. 25 ust. 3 koresponduje z art. 1 polskiego Konkordatu z 1993 r. [8], w którym uznana została wzajemna autonomia i niezależność państwa i Kościoła we właściwych sobie dziedzinach oraz współdziałanie dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego [9]. Sądy kościelne mają zagwarantowaną pełną wolność w realizowaniu swojej misji, sprawowaniu władzy sądowniczej, funkcjonowaniu własnych struktur sądowych. Jak stanowi art. 10 ust. 3 Konkordatu: «Orzekanie o ważności małżeństwa kanonicznego, a także w innych sprawach małżeńskich przewidzianych w prawie kanonicznym, należy do wyłącznej kompetencji władzy kościelnej». Sprawy małżeńskie prowadzone przez sądy kościelne dotyczą nie tylko nieważności małżeństwa, ale również spraw o separację, deklarację wdowieństwa, dyspensy od małżeństwa niedopełnionego. Tego rodzaju orzeczenia nie wywierają żadnych skutków na gruncie prawa polskiego. Istnieją głosy wśród kanonistów, że uzasadnione byłoby po orzeczeniu nieważności małżeństwa kanonicznego przez sąd kościelny nadanie takiemu orzeczeniu cywilnej skuteczności [6, s. 413-431]. Wiele sądów kościelnych w Polsce wśród załączników wymaganych do skargi powodowej (obok świadectwa ślubu, listy świadków) żąda prawomocnego wyroku rozwodowego. Wyrok ten ma świadczyć o trwałym i zupełnym rozkładzie pożycia małżeńskiego. Choć zdarzają się sprawy o nieważność małżeństwa, gdzie strony nie mają jeszcze rozwodu cywilnego.

W doktrynie istnieją postulaty, by ograniczać możliwość uzyskania rozwodu, a bardziej promować instytucję separacji, która znana jest w obydwu systemach prawnych – polskim i kanonicznym. Z pewnością Konkordat nie ogranicza jurysdykcji państwa polskiego nad małżeństwem. Może się zdarzyć, że sąd kościelny orzeknie o nieważności małżeństwa konkordatowego (kanonicznego), podczas gdy małżonkowie nie otrzymają rozwodu cywilnego, bądź sytuacja odwrotna – sąd cywilny orzeknie rozwód, ale nie będzie podstaw stwierdzenia nieważności małżeństw kanonicznego [6, s. 199-200]. W Polsce strona państwowa szanuje kompetencje władzy kościelnej w sprawach małżeństw kanonicznych [12, s. 262]. Jak stanowi art. 10 ust. 5 Konkordatu kwestia powiadamiania właściwych organów kościelnych o orzeczeniach sądów cywilnych w sprawach małżeńskich oraz odpowiedniego organu władzy państwowej o orzeczeniu przez sąd kościelny nieważności małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi może być przedmiotem postępowania określonego w art. 27, czyli może zostać uregulowana w drodze nowych umów między Układającymi się Stronami albo uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską.

W Polsce istnieją następujące sądy metropolitalne, które posiadają swoje siedziby w stolicy metropolii: 1. Sąd Metropolitalny Białostocki, 2. Sąd Metropolitalny w Katowicach, 3. Sąd Metropolitalny w Krakowie, 4. Sąd Metropolitalny Lubelski, 5. Metropolitalny Sąd Archidiecezji Warmińskiej, 6. Metropolitalny Sąd Duchowny w Poznaniu, 7. Sąd Metropolitalny Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, 8. Sąd Metropolitalny Warszawski, 9. Sąd Metropolitalny w Częstochowie, 10. Gdański Trybunał Metropolitalny, 11. Gnieźnieński Trybunał Metropolitalny, 12. Trybunał Metropolitalny Łódzki, 13. Sąd Metropolitalny w Przemyślu, 14. Metropolitalny Sąd Duchowny we Wrocławiu. Działają one jako I, II, a nawet III instancja. Warto dodać, że Metropolitalny Sąd Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie jest sądem I instancji dla obrządku bizantyjsko-ukraińskiego w Polsce, zaś Sąd Metropolitalny Warszawski jest sądem I Instancji dla Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, Diecezji Warszawsko-Praskiej oraz dla wiernych obrządków wschodnich, których ordynariuszem jest Arcybiskup Warszawski. Oprócz sądów metropolitalnych w Polsce istnieją także sądy diecezjalne (biskupie), które działają jako I instancja: 1. Sąd Biskupi w Bielsku-Białej, 2. Sąd Biskupi Diecezji Bydgoskiej, 3. Sąd Biskupi w Drohiczyń, 4. Sąd Biskupi Diecezji Ełckiej, 5. Sąd Biskupi Diecezji Gliwickiej, 6. Sąd Biskupi Kielecki, 7. Sąd Biskupi Łowicki, 8. Sąd Biskupi Diecezji Pelplińskiej, 9. Sąd Kościelny Diecezji Radomskiej, 10. Sandomierski Sąd Biskupi, 11. Sąd Biskupi w Sosnowcu, 12. Sąd Biskupi Diecezji Toruńskiej, 13. Sąd Kościelny Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 14. Sąd Diecezjalny w Elblągu, 15. Sąd Biskupi w Kaliszu, 16. Sąd Biskupi Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej, 17. Sąd Kościelny Diecezji Legnickiej, 18. Sąd Biskupi w Łomży, 19. Biskupi Sąd Duchowny w Opolu, 20. Sąd Biskupi Płocki, 21. Sąd Biskupi w Rzeszowie, 22. Sąd Biskupi Siedlecki, 23. Sąd Biskupi w Świdnicy, 24. Sąd Diecezjalny w Tarnowie, 25. Sąd Kościelny Diecezji Włocławskiej, 26. Sąd Biskupi w Zamościu. Strona powodowa może wnieść sprawę sądową o stwierdzenie nieważności małżeństwa bezpośrednio do Roty Rzymskiej, jednak takie przypadki wśród zamieszkałych w Polsce należą do rzadkości.

Moderatorem każdego sądu kościelnego jest biskup diecezjalny. Zgodnie z kan. 1649 Kodeksu Prawa Kanonicznego [1] oraz art. 303 i 306 Instrukcji *Dignitas connubii* [15] ustala on koszty sądowe. Postępowanie przed sądem kościelnym jest płatne, jednak koszty sądowe nigdy nie mogą być przeszkodą do ustalenia prawdy obiektywnej o danym małżeństwie. Na koszty sądowe składa się: opłata wstępna, opłata procesowa, koszty honorarium biegłego, w razie potrzeby koszty tłumaczeń. Rozsądnym rozwiązaniem jest ustalenie opłaty sądowej proporcjonalnie do stanu ekonomicznego strony powodowej. Jeżeli strona pozwana wnosi o rozszerzenie przedmiotu sporu, również i ona powinna partycypować w kosztach procesu. Strona, która ze względu na trudną sytuację materialną nie może uregulować kosztów sądowych ma prawo poprosić o rozłożenie opłaty na raty, zmniejszenie jej wysokości lub całkowite [z niej] zwolnienie. Swoją sytuację materialną strona musi poświadczyć dokumentem, np. kopią deklaracji podatkowej za ostatni rok czy zaświadczeniem z Urzędu Pracy. W przypadku ewidentnych zaniedbań w przygotowaniu nupturientów do małżeństwa konsekwencje finansowe powinien także ponosić proboszcz miejsca, w którym odbywa się przygotowanie bezpośrednie. Nie jest dobrze widziane przez sąd kościelny – i nie ma się temu, co dziwić – jeśli strona prosi o zwolnienie z kosztów sądowych, a jednocześnie płaci honorarium dla adwokata kościelnego. Adwokat z urzędu (bezpłatna pomoc prawna) przysługuje osobom, które proszą o zwolnienie z kosztów sądowych. Informacja o uiszczeniu, całkowitym zwolnieniu lub częściowym umorzeniu kosztów sądowych znajduje się w wyroku sądu kościelnego.

Papież Franciszek w *Mitis Iudex Dominus Iesus* [4] zaleca bezpłatne poradnictwo kanoniczne oraz bezpłatne rozpatrywanie spraw sądowych. Z realizacją pierwszego zalecenia nie ma w Polsce problemu, ponieważ bezpłatnych porad udzielają pracownicy sądu bądź funkcjonujący przy sądzie stały adwokat kościelny. Natomiast w Polsce nie ma sądu kościelnego, który nie pobierałby od nikogo opłaty sądowej. W tym miejscu należałoby zastanowić się czy taki proces powinien rzeczywiście być bezpłatny? Czy nie spowoduje to paraliżu działalności sądu i wnoszenia skarg powodowych bez większej refleksji, na zasadzie «a może akurat uda się».

Z praktyki sądowej można zaobserwować, że strony prowadzące sprawy o nieważność małżeństwa posiadają już konkubentów bądź współmałżonka w rozumieniu prawa cywilnego, bądź ukrywają ten fakt przed sądem. Na każdym etapie procesu kościelnego należy uświadamiać stronie, że wprowadzenie do procesu fałszywych świadków lub dokumentów, chociaż spowoduje wydanie wyroku za nieważnością, to w oczach Boga strony procesowe nadal będą małżeństwem. Stąd sądom kościelnym przypisuje się słusznie istotną rolę w osiągnięciu zbawienia [1, kan. 1752]. Żyjący w związkach nieformalnych nie mogą przecież przystępować do sakramentów świętych ani korzystać z wszystkich praw przysługujących tym, którzy mają pełną przynależność do Kościoła katolickiego. Z pomocy sądu kościelnego korzystają także osoby nieochrzczone, które zawarły małżeństwo z katolikiem.

Jurysdykcja danego sądu oznacza, że ma on prawo w danej sprawie legalnie działać, czyli posiada kompetencję rzeczową oraz miejscową. Właściwość miejscowa sądu oznacza, że trybunał kompetentny jest do rozpatrzenia konkretnej skargi powodowej. Reforma sądownictwa kościelnego dokonana przez papieża Franciszka w 2015 r. ma na celu ułatwienie dostępu wiernych do sądu poprzez: rozbudowanie poradnictwa małżeńskiego i procesowego, zlikwidowanie ograniczeń przy wyborze sądu miejsca zamieszkania strony powodowej i sądu miejsca zbierania większości dowodów, zlikwidowanie obowiązkowej II instancji (apelacji z urzędu), wprowadzenie procesu skróconego. Ze względu na wielką rolę sądownictwa kościelnego, jak również złożoność spraw kanonicznych biskup diecezjalny musi zadbać, aby w sądzie pracowały osoby nie tylko z wykształceniem w zakresie prawa kanonicznego, ale również odznaczające się roztropnością, sumiennością i prawością. Posługa sądu ma zarówno wymiar prawny i duszpasterski. Sędziowie nie powinni orzekać kierując się współczuciem, osobistym zapatrywaniem, lecz posiadając pewność moralną co do ważności małżeństwa powinni zagłosować zgodnie z sumieniem i nakazem prawa. Pracownicy sądownictwa kościelnego nie mogą przyjmować podarunków od stron, spoufalać się z nimi w trakcie przesłuchania. Muszą odznaczać się poszanowaniem prawa, dojrzałością, bezstronnością, obiektywizmem, sprawiedliwością. Sprowadzanie przepisów prawa kanonicznego do zaspokojenia interesów małżonków jest wypaczaniem procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Praca sądów kościelnych musi być rzetelna, nie wolno omijać przepisów proceduralnych, np. przez brak obecności notariusza podczas przesłuchania stron lub świadków, utrudnianie stronie procesowej dostępu do adwokata kościelnego, nieusprawiedliwione opóźnianie w sporządzeniu wotum sędziowskiego. Bardzo ważną rolę w sprawowaniu władzy sądowniczej odgrywają wierni świeccy, którzy współpracują z duchownymi. Prawodawca obliuguje wszystkich pracowników sądownictwa kościelnego do złożenia przysięgi, że należycie i wiernie będą wypełniać swoje obowiązki i zachowają tajemnicę służbową (1, kan. 1454). Jak słusznie zauważa Piotr Wierzbicki «świeccy pracownicy trybunałów kościelnych mogą być przydatni w kontaktach z ludźmi nienależącymi do wspólnoty Kościoła albo będącymi wrogo nastawionymi do duchownych» [19, s. 281].

Zdecydowana większość wydawanych wyroków jest pozytywna (tj. za nieważnością małżeństwa). Statystykę orzeczeń sądowych z podziałem na diecezje przedstawia poniższa tabelka [7, s. 26].

Tab. 14. Sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych pierwszej instancji (proces zwykły) w 2017 r. według diecezji

Diecezja	Ogółem	Stwierdzenie nieważności	Wyrok przeciw nieważności	Umorzenie procesu	Zrzeczenie się procesu
Ogółem	3875	2755	907	119	94
białostocka	116	96	16	3	1
bielsko-żywiecka	1	-	-	-	1
bydgoska	77	52	23	1	1
częstochowska	68	50	16	2	-
drohiczńska	45	40	1	1	3
elbląska	35	22	11	-	2
ełcka	67	61	5	1	-
gdańska	140	56	84	-	-
gliwicka	60	38	20	1	1
gnieźnieńska	44	33	9	-	2
kaliska	55	41	14	-	-
katowicka	186	147	33	2	4
kielecka	84	48	30	4	2
koszalińsko-kołobrzewska	70	48	21	-	1
krakowska	196	101	83	3	9
legnicka	78	61	6	6	5
lubelska	225	201	18	4	2
łomżyńska	68	48	15	4	1
łowicka	41	34	6	-	1
łódzka	116	76	40	-	-
opolska	89	38	43	8	-
Ordynariat Polowy WP	-	-	-	-	-
pelplińska	60	41	19	-	-
płocka	80	35	35	7	3
poznańska	144	74	66	3	1
przemyska	204	193	9	-	2
radomska	89	33	47	7	2
rzeszowska	75	53	15	-	7
sandomierska	98	74	21	1	2
siedlecka	83	64	12	5	2
sosnowiecka	38	35	2	-	1
szczecińsko-kamieńska	39	24	9	4	2
świdnicka	43	17	26	-	-
tarnowska	143	115	18	4	6
toruńska	53	32	17	-	4
warmińska	40	27	10	2	1
warszawska	458	350	53	43	12
warszawsko-praska	-	-	-	-	-
włocławska	124	110	10	1	3
wrocławska	79	60	10	-	9
zamojsko-lubaczowska	114	101	13	-	-
zielonogórsko-gorzowska	50	26	21	2	1

Do czasu reformy przepisów o nieważność małżeństwa w 2015 r. powód mógł wybierać między trybunałem miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte a trybunałem miejsca, w którym strona pozwana ma stałe lub tymczasowe zamieszkanie [15, art. 10 § 1, n. 1-2; 1, kan. 1673]. Skorzystanie z dwóch pozostałych tytułów własności miejscowej – trybunału miejsca, w którym strona powodowa ma stałe zamieszkanie lub trybunału miejsca, na którym faktycznie trzeba będzie zbierać większość dowodów, obwarowane było dodatkowymi warunkami. W pierwszej sytuacji były to cztery warunki: 1) strona powodowa musiała mieć stałe zamieszkanie na terenie własności sądu, 2) strona pozwana zamieszkiwała na terenie podległym tej samej Konferencji Episkopatu, 3) oficjał strony pozwanej wysłuchał jej opinii w sprawie prowadzenia procesu w sądzie miejsca zamieszkania powodowa, 4) a następnie udzielił pisemnej zgody. W drugiej sytuacji powinny być spełnione łącznie trzy warunki: 1) na terenie danego sądu musiała być obecna większość dowodów, np. dokumentów, świadków, 2) oficjał strony pozwanej wysłuchał jej

opinii w sprawie zmiany własności miejscowej, 3) i udzielił pisemnej zgody [17, s. 39-43]. Należy pamiętać, że w procesie o nieważność małżeństwa znaczenie ma faktyczne zamieszkanie, a nie formalne zameldowanie.

Duża liczba spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest efektem rosnącej liczby rozwodów [10, s. 23-48], większej świadomości społecznej co do możliwości stwierdzenia nieważności małżeństwa, a od 4 lat – szybszej i łatwiejszej. Niektórzy kanoniści obawiają się, że szersze spektrum kompetencji miejscowej może spowodować, że powód będzie mógł łatwiej zataić fakt złożenia skargi powodowej do kilku sądów jednocześnie, manipulować tymczasowymi miejscami zamieszkania, ponowne wszczynanie procesu z tych samych tytuł nieważności przed innym sądem [19]. Każdy sąd kościelny żąda protokołu kanonicznego badania narzeczonych, zatem konieczna jest czujność proboszczów odnośnie próśb o wydanie takiego protokołu.

Jak pokazuje poniższa statystyka w Polsce na koniec 2017 r. było nierozstrzygniętych aż 8 322 spraw [7, s. 25].

Tab. 13. Sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych pierwszej instancji (proces zwykły) w 2017 r. według diecezji

Diecezja	Nierozstrzygnięte na początku roku	Wniesione na wokandę	Rozstrzygnięte	Nierozstrzygnięte na koniec roku
Ogółem	7966	4274	3875	8322
białostocka	145	98	116	127
bielsko-żywiecka	47	47	1	46
bydgoska	182	57	77	162
częstochowska	64	60	68	56
drohiczyńska	70	53	45	78
elbląska	54	35	35	54
elcka	95	74	67	102
gdańska	248	150	140	258
gliwicka	175	82	60	197
gnieźnieńska	107	73	44	136
kaliska	107	63	55	115
katowicka	247	188	186	249
kielecka	68	56	84	40
koszalińsko-kołobrzaska	86	58	70	74
krakowska	643	214	196	661
legnicka	88	48	78	58
lubelska	274	276	225	325
łomżyńska	118	74	68	124
łowicka	153	52	41	164
łódzka	102	122	116	108
opolska	129	76	89	116
Ordynariat Polowy WP	-	-	-	-
pelplińska	161	84	60	185
płocka	233	112	80	265
poznańska	439	157	144	452
przemyska	150	200	204	146
radomska	221	99	89	231
rzeszowska	273	102	75	300
sandomierska	150	115	98	167
siedlecka	168	152	83	237
sosnowiecka	174	66	38	202
szczecińsko-kamieńska	141	52	39	154
świdnicka	88	36	43	81
tarnowska	522	210	143	589
toruńska	116	52	53	115
warmińska	106	76	40	142
warszawska	1159	455	458	1156
warszawsko-praska	-	-	-	-
włocławska	108	96	124	80
wrocławska	284	120	79	325
zamojsko-lubaczowska	116	68	114	70
zielonogórsko-gorzowska	155	66	50	171

Na tak wysoki wynik składa się wiele elementów: ograniczony skład personalny sądów kościelnych, zbyt duże obciążenie dodatkowymi zajęciami sędziów ze względu na niskie wynagrodzenie za pracę w sądzie,

niechęć do zatrudniania osób świeckich z wykształceniem kanonistycznym, przekładanie terminów zeznań, publikacji przez uczestników procesu, zbyt krótkie godziny urzędowania sądu. Z pewnością przy życzliwej współpracy sądów diecezjalnych z Wydziałami Prawa Kanonicznego w Polsce można byłoby każdego roku wyłonić absolwentów odznaczających się kompetencją do pracy jako audytor, obrońca węzła małżeńskiego czy notariusz. Nie należy wzbraniać piastowania przez osoby świeckie urzędu sędziego wotującego – nawet na okres 1 roku – by w ten sposób wspomóc pracę trybunałów kościelnych. Bywa niestety tak, że od sesji wyrokowej do momentu wysłania stronom procesowym wyroku mija zbyt długi czas oczekiwania. Wykształceni absolwenci prawa mogliby wspomóc przewodniczącego trybunału kolegialnego przy redagowaniu wyroku. Warto byłoby częściej organizować szkolenia i warsztaty z zakresu sporządzania dokumentów sądowych: listy pytań dla stron, świadków, biegłych, uwag przedwyrokowych, uzasadnienia wyroków.

Wnioski. Przepisy polskie (Konstytucja, Konkordat) chronią autonomię sądownictwa Kościoła katolickiego i sądownictwa krajowego w sprawach małżeńskich. Orzeczenia sądów państwowych w sprawach o rozwód, unieważnienie małżeństwa, stwierdzenie niezaimprowizowanego małżeństwa, separację małżonków czy uznanie współmałżonka za zmarłego rodzą skutek wyłącznie na forum państwowym. Z kolei żadnych skutków na forum państwowym nie wywołują orzeczenia kościelne [5].

Z pewnością dokument *Mitis Iudex Dominus Iesus*, który obowiązuje od 8 grudnia 2015 r., przyczynił się – poprzez zlikwidowanie apelacji z urzędu – do skrócenia czasu oczekiwania na wyrok. Wśród podstawowych zmian procesowych wpływających pośrednio na terminowość trwania procesów wpływ ma: uproszczenie stronie powodowej wyboru trybunału, uproszczenie przyjęcia sprawy przez sędziego, łatwiejszą możliwość powołania kolegium sędziowskiego, wzmocniona wartość dowodowa oświadczeń stron procesowych i zeznań jednego świadka, proces skrócony przed biskupem diecezjalnym [4, s. 53-73]. Każdy sąd kościelny rozpatrując sprawy nakazane przez prawo ma zabezpieczać prawa stron procesowych, ale jednocześnie stosować wytyczne proceduralne, i w ten sposób docierać do prawdy obiektywnej o danym małżeństwie.

Bibliografia

1. Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu w Poznaniu 1984 [in Polish].
2. Dzięga, A. (2002). *Kanoniczno-prawne i duszpasterskie zadania trybunału diecezjalnego*. [w:] Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Wydawnictwo KUL. Lublin [in Polish].
3. Erlebach, G. (2007). *Sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa*. [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. V. Księga VII. Procesy, red. J. Krukowski. Poznań, 4 [in Polish].
4. *Franciscus, Motu proprio «Mitis Iudex Dominus Iesus» «quibus canones codicis iuris canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformatur*, 15.08.2015, tłumacz. polskie: Franciszek, List apostolski motu proprio «Mitis Iudex Dominus Iesus» reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, 15.08.2015. Tarnów 2015 [in Polish].
5. Góralski, W. (2013). *Konkordat z 1993 r. wyrazem poszanowania niezależności i autonomii dwóch systemów prawa małżeńskiego oraz woli współdziałania Kościoła Katolickiego i Państwa Polskiego na rzecz małżeństwa i rodziny*, [w:] *Rodzina w prawie*. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztuchmillerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej, red. M. Różański, J. Krzywkowska. Olsztyn [in Polish].
6. Góralski, W. (2014). O właściwe rozumienie posługi sędziego kościelnego. Ze spotkania papieża Franciszka z Trybunałem Roty Rzymskiej. *Biuletyn [Stowarzyszenia Kanonistów Polskich]*, 27 [in Polish].
7. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Annuaire Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2019*, Warszawa [in Polish].
8. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm. [in Polish].
9. *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, podpisany 28 lipca 1993 r., ratyfikowany 23 lutego 1998 r. Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 [in Polish].
10. Krajczyński, J. (2015). *Mentalność prorozwodowa a procesy małżeńskie*, [w:] *Procesy i procedury: nowe wyzwania. Materiały z Konferencji Naukowej zorganizowanej na Wydziale Prawa Kanonicznego w dniu 22 października 2015 r.* Warszawa [in Polish].

11. Krajczyński, J. (2015). *Proces zwyczajny*, [w:] Proces małżeński według motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński. Płock [in Polish].
12. Krukowski, J. (2005). *Polskie prawo wyznaniowe*, wyd. 2. Warszawa [in Polish].
13. Krukowski, J. (2014). Znaczenie konkordatu między Stolicą Apostolską a Polską w kontekście formacji ustrojowych. *Biuletyn [Stowarzyszenia Kanonistów Polskich]*, 27 [in Polish].
14. Majer, P. (2007). *Uznawanie przez państwo wyroków sądów kościelnych w sprawach małżeńskich. Czy byłoby pożyteczne przyjęcie takiego system w Polsce?*, [w:] Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 16-18 maja 2006), red. A. Mezglewski, Lublin [in Polish].
15. Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Dignitas connubii. Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractantibus causis nullitatis matrimonii*, 25.01.2005. Città del Vaticano 2005 [in Polish].
16. Sztuchmiller, R. (2007). *Posługa adwokata po Mitis Iudex*. [w:] Proces małżeński według motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński. Płock [in Polish].
17. Sztuchmiller, R. (2007). Właściwość sądu, [w:] Komentarz do Instrukcji procesowej „*Dignitas connubii*», red. T. Rozkrut, Sandomierz [in Polish].
18. Wenz, W. (2016). *Proces o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*. Wrocław, 245-248.
19. Wierzbicki, P. (2016). *Współpraca wiernych świeckich z duchownymi w Kościele partykularnym według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*. Lublin [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019.